

THE IDEA OF TRANSFERRING FUNDING FROM CHURCH TO CIVIL SOCIETY

СҮМ ХИЙДИЙН САНХҮҮЖИЛТЭЭС ИРГЭНИЙ НИЙГМИЙН САНХҮҮЖИЛТЭД АВАХ САНАА

Сарлагтан Отгонбаярын Машбат¹

Shihihutug University, E-mail: mashbat@shihihutug.edu.mn, <https://orcid.org/0000-0002-6303-8634>

ӨГҮҮЛЛИЙН ТУХАЙ

Keywords:

Jas
Monastery
Funding
Endowment
Donations

Түлхүүр үгс:

Жас
Сүм хийд
Санхүүжилт
Эндаумент
Хандив

Article history:

Received Dec, 2024
Revised Feb, 2025
Accepted Mar, 2025

Нийтлэлийн түүх:

Хүлээн авсан: 2024, 12 сар
Шинэчилсэн: 2025, 02 сар
Хүлээн зөвшөөрсөн: 2025, 03 сар

ХУРААНГУЙ

The study examines how the traditional financial system of Mongolian monasteries resembles the modern funding model of civil society. It demonstrates with evidence that **Jas** funds expanded through local community donations, asset growth, and business revenues, creating a financial system independent of the state—similar to endowments and non-profit organization principles.

Additionally, the study critiques the biased historical narrative, emphasizing that civil society has long been part of Mongolia's tradition and should not be considered a foreign concept. It suggests exploring new funding opportunities for modern non-governmental organizations based on historical experience.

Монголын уламжлалт сүм хийдийн санхүүжилтийн тогтолцоо нь өнөөгийн иргэний нийгмийн санхүүжилтийн загвартай төстэй болохыг судалж жасууд нутгийн ардын хандив, хөрөнгийн өсөлт, бизнесийн орлогоор сангаа арвижуулж, төрөөс ангид санхүүгийн тогтолцоо бүрдүүлж байсан нь эндаумент, ашигийн бус байгууллагын зарчмуудтай ижил болохыг баримтаар нотолсон.

Мөн түүх бичлэгийн өрөөсгөл байдлыг шүүмжилж, иргэний нийгэм Монголын уламжлалд байсаар ирсэн тул гадаадын соёл гэж үзэх нь буруу гэдгийг онцолсон. Түүхэн туршилагадаа үндэслэн өнөөгийн төрийн бус байгууллагын санхүүжилтийн шинэ боломжийг эрэлхийлэхийг санал болгосон.

Энэ өгүүлэл **CC BY-NC** лицензийн дагуу нээлттэй хандалтын эрхтэй.

¹Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор, Шихихутуг их сургуулийн Эрдмийн зөвлөлийн гишүүн

1. Танилцуулга

Монголын уламжлалт сүм хийдийн санхүүжилтийн тогтолцоо, түүний эдийн засгийн зарчим, иргэний нийгэмд үзүүлэх ач холбогдлыг судалсан баримтат шинжилгээ юм. Уг судалгаагаар жасын санхүүжилтийн хэлбэр нь орчин үеийн эндаумент сан, ашгийн бус байгууллагын тогтолцоотой төстэй байсныг баримтаар нотолж, Монголын иргэний нийгмийн хөгжлийн суурь уламжлалтай болохыг харуулсан.

Өгүүлэлд 1937 оны их хядлагаас өмнөх сүм хийдийн эдийн засгийн бүтэц, жасын хөрөнгийн менежмент, бизнесийн оролцоо, үл хөдлөх хөрөнгийн ашиглалт зэрэг асуудлыг баримттайгаар судалсан. Мөн орчин үеийн төрийн бус байгууллагуудын санхүүжилт, гадаадын эрх зүйн зохицуулалтуудтай харьцуулан дүгнэлт хийсэн.

Энэхүү судалгаа нь иргэний нийгмийн хөгжилд түүхэн суурь байгааг ойлгох, уламжлалд суурилсан шинэ боломжийг эрэлхийлэх, түүх бичлэгийн өрөөсгөл байдлыг залруулах ач холбогдолтой бөгөөд төрөөс хараат бус, бие даасан санхүүжилтийн тогтолцоог хөгжүүлэхэд чухал санаа өгөх болно.

2. Арга зүй

Энэхүү судалгаанд түүхэн баримт бичгийн шинжилгээ, харьцуулсан судалгааны арга, тоон болон чанарын судалгааны элементүүдийг ашиглан Монголын сүм хийдийн санхүүжилтийн түүхэн туршлага нь орчин үеийн иргэний нийгмийн тогтолцоо, санхүүгийн бие даасан байдлын талаар ямар үр өгөөжтэй байж болохыг тодорхойлохыг зорьсон.

3. Судалгааны үр дүн

Хар авдарт эрдэнэ бий, хазгар өвгөнд эрдэм бий гэж монгол ардын онч үг бий. Шарын шашныг устгаж, лам санваартныг хядах хүртэл Монголын сүм хийд санхүүжилтийнхээ асуудлыг хэрхэн шийдэж байсан уламжлалыг үзвэл олон талаараа иргэний нийгмийн санхүүжилтийн өрнөдийн тогтолцоотой төстэй бөгөөд Монголын иргэний нийгмийн санхүүжилтийн өнөөгийн асуудлыг шийдэхэд ч санаа авах чухал жишиг болохоор байна. Жас гэдэг нь эндаумент (endowment)-тай дүйцмээр, бас жасаа арвижуулахын тулд бизнест зээл олгож байсан зэрэг нь эндаумент хандиваар биржээс хувьцаа авч, урт хугацаатай найдвартай бизнесээс ногдол ашиг хүртэх замаар хөрөнгөө арвижуулдагтай төстэй, мөн зарим талаар төрийн бус байгууллагаас байгуулж, ашгийг нь шууд нийтэд тустай үйл ажиллагаанд зарцуулдаг инкорпорайтэд (incorporated) компанитай ч зүйрлэж болохоор санагдана.

Дундад зууны Европын хөлөг баатрын орд² хэмээх шашны цэрэгжсэн нийгэмлэгийн санхүүжилтийн бүтэц сүм хийдийг хаад ноёдоос тусад нь байлгаж ирсэн³

² *Knights' Order (анг.) Рыцарский орден (орс.) гэж нэрлэдэг шашны нийгэмлэгийг ийн орчуулав.*

³ *Latham, A. A. (2011). Theorizing the Crusades: Identity, Institutions, and Religious War in Medieval Latin Christendom. International Studies Quarterly, 55(1), 223–243. <http://www.jstor.org/stable/23019520>*

бөгөөд аж үйлдвэрийн хувьсгал гарч, нийгэм шашны номлолоос шинжлэх ухаан боловсрол руу тэмүүлэх үед дээрх бүтэц иргэний нийгэм нь санхүүгийн хувьд төрөөс ангид, бие даасан байх түүхэн загвар болжээ.⁴ Японыг эс тооцвол дорно дахин бүхэлдээ ХХ зууны эхэн үед “феодалын” гэх нийгэмд оршсоор байсан учир төрөөс ангид оршиж байсан цор ганц систем бол шашин л байсан.⁵ Монголын сүм хийдийн жас, сан арвижуулж ирсэн уламжлалыг нарийвчлан судалбал мөн л өнөөгийн төрийн бус байгууллагын санхүүжилтийн түүхэн загвар болж болох юм. Үүнийг энэ өгүүллээр нотлохыг оролдоно.

Монголын сүм хийдийн жасын байдлын тухай түүхэн мэдээг 2014 онд Тагнуулын ерөнхий газрын Хэвлэх тасгаас хэвлэн гаргасан “Монголын сүм хийдийн түүхээс ...” хэмээх номоос авч, судалгааны суурь болгов. 1937 оны хядлагын өмнө ЗХУ-ын мэргэжилтнүүдийн заавраар Дотоод явдлын яамнаас сүм хийдийг бүртгэн судалгаа хийсэн бөгөөд энэ судалгааг кирилл үсэгт хөрвүүлэн Тусгай архивын 80 жилийн ойд зориулан хэвлэжээ. Номд “1937 оныг хүртэл ном хурж байсан 200 гаруй сүм, хийдийн түүх, түүний дотор жасын тухай мэдээлэл байх бөгөөд “орон нутагт ажиллаж байсан ДЯЯ-ны ажилтнуудын гараар зурж үйлдсэн сүм, хийд, дуганы байршлын зургуудыг нэмж оруулсан”. Сүм хийд нэг бүрийн түүхэн архив, жасын данс зэргийг бүртгэл хийхдээ ашигласан тал ажиглагдах боловч тэдгээр нь их хядлагын явцад үрэгдэж, эдүгээ олоход нэн бэрхшээлтэй болсон тул товчдоо энэ номыг тэрхүү хядлага, сүйтгэлээс өмнөх бүрэн бүртгэл гэж үзэн суурь баримт болгов.

54

Дээрх номд тулгуурлан энэ судалгаа эхний хэсэгтээ сүм хийдийн жас хийгээд сан арвижуулдаг байсан түүхийг үзэх бөгөөд хоёр дах хэсэгтээ тэр үйл явцыг өнөөгийн эндаумент болон төрийн бус байгууллагын эдийн засаг, арилжааны (commercial) үйл ажиллагааг зохицуулдаг гадаад улсын хуулийн зохицуулалттай харьцуулна. Эцэст нь, ямарваа байгууллага төрөөс ангид оршин, өөрийнхөө зорилгын төлөө, бие даасан санхүүжилтэй ажиллаж байсан нь дан ганц өрнө дахины соёлын үзэгдэл биш, Монголын соёл ч мөн байжээ гэдгийг тэмдэглээд өнөөгийн өрөөсгөл түүх бичлэг үүнийг хүнийсгэдэг бөгөөд дэлхий дээр ардчилал хумигдаж байгаа явц нь манай оронд ажиглагдахдаа тэрхүү өрөөсгөл түүхэнд дөрөөлж байгааг үзнэ.

Сүм хийдийн жас хийгээд сан арвижуулалт

Христосын сүм хийд тухайн үеийн европын ханлиг, гүнлэгээс илүү өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой, хүчтэй болсноо мэдэрснээс дайн дэгдээх эрхтэй (war making power) болж Загалмайтны дайныг өдөөсөн гэдэг. Манай түүхэнд ч төстэй тохиолдол бий, Халхын Цогт хунтайж улаан малгайтны шашныг өмгөөлж, Ойрдын Эрдэнэбаатар хунтайж шар малгайтны шашныг өмөөрч Хөх нуурт байлдсан явдал Төвөдийн шашны хоёр урсгал ч дайн дэгдээх эрхтэй болсон байсныг харуулна.

⁴ Van Dijk, M. F., De Munck, B., & Terpstra, N. (2017). Relocating Civil Society: Theories and Practices of Civil Society between Late Medieval and Modern Society. *Social Science History*, 41(1), 1–17. <https://www.jstor.org/stable/90017894> Энэ судалгаанд иргэний нийгэм хэрхэн үүссэн тухай онолын тайлбарыг судлагдсан байдлыг тодорхойлох хэсэгтэй маш нарийн авч үзжээ. Түүнчлэн энэ нэр томъёо, агуулгын хөгжлийн талаар дараагийнхаа бүлэгт авч үзсэн байдаг нь анхаарал татна.

⁵ Б. Эрдэнэбилэг, *Шагдарсүрэнгийн Сонинбаяр, and Н. Амгалан, Монголын Сүм Хийдийн Түүхээс--: баримтын эмхэтгэл, 2012.*

Дайчин гүрний үед Монголын сүм хийдийн орлого үндсэндээ жасын орлогоос бүрдэж байв. Өвөр Монголын Долнуурын хийд, Батхаалганы хийд гэх мэт тун цөөн хийд Манжийн хааны төсвөөс жил бүр олгох “хишиг”-ээс тогтмол хүртдэг, харин дийлэнх нь дан ганц нутгийн хотлын (local community) хандив, жасынхаа хөрөнгөөс санхүүждэг байжээ.⁶ Монгол оронд сүм хийд байгуулахдаа эхний ээлжид цагийн хурал, дараа нь гэр сүм, тэгээд модон дуган, цагийн аясаар бүхэл бүтэн хийд болгон өргөжүүлдэг явдал түгээмэл байв. Ингэхдээ өглөгийн эзэд мал, мөнгө хандивлан жас эхэлж үүсгээд, тэр жасынхаа хөрөнгийг дараа нь арвижуулж, тийн арвижих хэрээр байр суурь нь бэхжиж, тэлж томордог байжээ.

Ихэнхдээ хэн нэг хүн санаачилж, өөрөөсөө хөрөнгө гарган, нутгийн хотлоос бадар барьж жас үүсгэсний дараа хурал хуруулдаг байжээ. Хурал гэж тодорхой сахиусыг тодорхой өдөр тахиж хурдаг, бусад цагаар хурдаггүй лам нарыг хэлнэ. Ховд аймгийн Булган сумын Шадравпилжээлин хийдийг “анх лам Дондогчоймбол тэргүүлэн ард олноос бадар хандив цуглуулан, тэмээ тав, адуу зургаа, үхэр найм, хонь тав, ямаар хорьтойгоор их жас байгуулжээ... Лхам сахиусыг өдөр бүр хурдаг байжээ”⁷. Төв аймгийн Лүн сумын Цагааннуурын жас хэмээх Дамчойпэлжээлин хийдийн тухайд “Түвдийн Балдан, Бээжин Хувьт нар 1809 онд өөрсдийн хөрөнгөөр дөрвөн ханатай гэр нэгийг барьж... ард олноос хонь, ямаа хэд хэдийг өргөж”⁸ анхны хурлыг нээж байжээ. Энгийн ард, ламаас гадна зэрэг нэмсэн ноёд буяныг бодож хүрээний суурь тавьж, хурал байгуулдаг нь мөн байв. Хурал хэмээх нь үндсэндээ нүүдэл сүм бөгөөд эсгий гэртэй, нэг газраас нөгөө рүү хүн, мал, бэлчээр даган нүүж байдаг байв. Нүүдлийн болон хурлын зардлыг мөнөөх жасаас гаргана.

Зарим тохиолдолд жас байгуулахгүй хурал эхэлдэг, зардлыг тухай бүр олноос цуглуулдаг байжээ. Хэнтий аймгийн Баянтэрэм сумын Өндөр Майдарын хийдийг анх Хажуу хэмээх газар байгуулж, “мөн эсгий гэр нэгийг хамтаар барьж, Аюушийн чоно хэмээх хурлыг хурж эхлээд... Тэр үед жас хэмээх зүйлгүй олон ардын нэмэр хандиваар хурлыг хурсаар яваад 12 дугаар жарны 11 дүгээр гал үхэр жил нутгийн ардууд сайн дураар жас байгуулахад адуу зургаа, хонь жаран хоёр байжээ”⁹.

Хурал тогтмолжиж эхлэх үед байшин дуган барьдаг явдал түгээмэл. Ингэхдээ өөрийн хөрөнгөөс илүүтэй ард олны хандиваар барих бөгөөд дуганыг хэнээр ямар үнэтэй бариулсныг жасын дансанд маш сайн бүртгэнэ. Байшин барих харьцангуй үнэтэй, тиймээс гэр дугантай байсан хугацаа урт. Дундговь аймгийн Цагаандэлгэр сумын Бодь их амгалант сүм байшин дугантай болтол, 82 жил гэр дугантай байжээ.¹⁰ Төв аймгийн Цагаан-Овоо сумын Зуутын хийдэд “олон улсаас бадар хандивыг барьж, хорин нэгэн лан мөнгө цугларч, нэгэн шавар дуганыг монголын Чагдар дархнаар бариулж, дархны

⁶ Hashimoto, K. (2009). *Mongol-un lama-yin shashin. tal.152*

⁷ Эрдэнэбилэг, Б., Сонинбаяр, Ш., & Амгалан, Н. (2014). *Монголын сүм хийдийн түүхээс--: баримтын эмхэтгэл. Тагнуулын ерөнхий газрын тусгай архив.тал.127.*

⁸ Мөн тэнд, тал.96

⁹ Мөн тэнд, тал.150

¹⁰ Мөн тэнд, тал.41

хөлсөнд арван лан өгсөн байна”¹¹, Баянзүрх сумын Дашчойнхор хийдэд “Барилгын үнэд мөнгө 50 лан, будаг, алт, мод бүхий л нийлж долоон мянган төгрөгийг олноос бадарлан олсон. Хөх хотын Буянт хэмээх мужаанд хоёр зуун лан, хоёр тэмээгээр дөчин тав, дөч, хорин чи хэмжээтэй дуган хийлгэсэн”¹², Өнжүүл сумын Залаа хорин жаст “Хөх хотын Заяатын пүүсийн мужаанд таван зуун төгрөгийн хөлс өгч, дөчин чи хэмжээний их бага дуган хоёрыг бариулсан” гэхчлэн тэмдэглэжээ.

Хийд томрох тусам хурдаг номын тоо олон болох бөгөөд бүгд өөр өөрийн жастай болно. Жишээ нь, Өндөр Майдарын хийдэд “тус хийдийн Жамбал хувилгаан гэгч өөрийн нэгэн шавар байшинд Жүд дацанг байгуулж, өдөр бүрийн Сэржим хурах зэргээр эхэлж, тус хошууны ардуудаас бадар нэмэр эрж, мөн жилд бэсрэг модон дуган нэг, байшин нэг, эсгий гэр нэг эдгээрийг хийд дээр шинээр барьж, жас байгуулахад адуу арван тав, тэмээ зургаа, үхэр арван зургаа, хонь зуун жар, ямаа дөрөвтэй байсан” ажээ.¹³ Өвөрхангай аймгийн Дэлгэрэхбулаг сумын Гандандашчойлин хийд тэлснийг үзвэл 1844 онд Түнгийн жас байгуулж, Түнгийн чогыг мөнхлөн (тогтмол хуруулан) үхэр дөрөв, хонь хоёр зуун дөчин тавыг өргөжээ. 1869 онд Галсан Маналын жасыг байгуулж, Манал, Дончид, Жамгун чогыг мөнхөлж, адуу арав, тэмээ найм, үхэр хоёр, цай бараа тэргүүтнийг өргөжээ. 1869 онд тойн Цэвэг, тайж Уртнасан, олон ард Хойд жас байгуулж, Юм, Жасаа зүйлийг мөнхөлж, адуу хорин дөрөв, тэмээ ес, үхэр ес хонь ямаа зуун тавийг өргөжээ...” гэх мэтчилэн тэмдэглэсэн байна.¹⁴ Жасын хөрөнгө ихэвчлэн мал байдаг, жил бүр төлийн тоогоор үржинэ. Тэр хэрээр жасын орлого нэмэгдэх бөгөөд жилийн хурлын зардлыг төвөггүй гаргана.

Түүнээс гадна, сүм хийд үл хөдлөх хөрөнгө өмчилж, түрээслэх явдал цөөнгүй байжээ. “Их хүрээ болон Долон нуур мэтийн газар орны их сүм хийд нь түүнд харьяалагдах газар тариа ба хамжлагын ардын гааль гувчуураас нэлээн олон ашиг олз олох нь цөөнгүй” бөгөөд “Долнуурын ламын шашны сүм хийдээр аваад үзвэл, Долнуур хотын тойрог дахь зүүн баруун ногооны хашааг (тариалангийн талбай) өмчилж, түүнээс тариан түрээс авдаг”¹⁵ байна. Томоохон хийд оршин буй хотдоо барилга байшин өмчилж, түрээсээр нь сан арвижуулдаг байжээ. Долнуурын хийд, Батхаалганы хийд ингэж ашиг олдог байсан боловч түрээсэлдэг байшин цөөн, түүнээс олох ашиг ихгүй байжээ.¹⁶

Эдгээрээс гадна, жасын мөнгийг тодорхой бизнест зээлж, хүүгээр нь арвижуулдаг байсан нь сонирхолтой юм. “Хятадын худалдаачдад эх мөнгөө зээллэг тавьж, хүү мөнгө идэж байх нь ч цөөн бус” хэмээн Өвөр Монголын хийдийн тухай тэмдэглэсэн байдаг¹⁷.

¹¹ Мөн тэнд, тал.106.

¹² Мөн тэнд, тал.88.

¹³ Мөн тэнд, тал.151.

¹⁴ Мөн тэнд, тал.69.

¹⁵ Hashimoto, K. (2009). *Mongol-un lama-yin shashin.152; Монгол Улсын түүх: XVII-XX зууны эхэн, 2nd ed., vol. 4 (Адмон ХТ, 2004), тал.215.*

¹⁶ *Mongoli-un lama-yin shashin, тал.152.*

¹⁷ Мөн тэнд.

Ар Монголын сүм хийдээс зарим нь цаасан мөнгө гаргаж орон нутагтаа хэрэглэж байв¹⁸ гэж тэмдэглэсэн нь сонин. Дундговь аймгийн Цагаандэлгэр сумын Баруун Чойрын хийдийн жас ч боломжийн бизнес хийдэг байжээ. Энэ хийдийн Мэнва дацангийн жас Циндао, Шинда зэрэг газар жин тээдэг, Монгол Улс тусгаар тогтнож хил тогтоосны дараа Алтанбулаг руу явж жин тээдэг байжээ. Агва дацангаас нь ч жин тээдэг, гэхдээ Дайчин гүрний хотын зэргэмжтэй газар буюу дориун том төвлөрсөн хотод очиж будаа, гурил базаадаг байжээ.¹⁹ Лам нар өөрсдөө жин тээхгүй нь лавтай тул жас өөрөө пүүс байгуулж жин тээсэн, эсвэл жинчдэд мөнгө зээлсэн байх магадлал илүү. Ингэж таамаглавал жасын хөрөнгөөр пүүс байгуулдаг, эсвэл пүүст зээл өгдөг байжээ гэж дүгнэж болно.

Жас сан, жас компани, хотлыг бадруулагч – Эндаумент, инкорпоратэд компани, социал энтерпрайс

Ашгийн төлөө бус байгууллагын санхүүжилтийн асуудлыг шийдвэрлэдэг түгээмэл зарим хэлбэр байдаг – суурь хөрөнгийг эндаумент бий болгож инкорпоратэд компани түүнийг нь арвижуулдаг бололтой. Гадаад орнууд дахь иргэний нийгмийн байгууллагын санхүүжилтийн ийм тогтолцоог нарийвчлан судалсан зүйл манайд хомс болохыг тэмдэглэх хэрэгтэй. Тиймээс энэ талаарх ойлголтыг гадаад улсын холбогдох хууль, заалттай харьцуулан тайлбарлахыг энэ хэсэгт оролдоно. Бүгд Найрамдах Серб Улсын 2010 онд баталсан Эндаумент сангийн тухай хууль (Сербийн хууль) болон АНУ-ын Байгууллагын хөмрөгийг (institutional fund) зохистой удирдах (prudent management) тухай жишиг хууль (uniform act) (АНУ-ын хууль) зэрэг судалгааны хүрээнд олдсон материалд суурилж үзнэ. Энэ судалгаа эндаументын болон инкорпоратэд компани, ашгийн төлөө бус үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг харьцуулан судлах зорилго тавиагүй, гагцхүү жишээ болгон ашиглах учир зохицуулалтын онцлогийг нарийвчлан үзээгүй бөгөөд ташаа ойлгосон зүйл байхыг үгүйсгэхгүй.

Эндаумент гэж ашгийг нь нийтэд тустай тодорхой ажлыг тогтмол санхүүжүүлэхэд зориулан өгсөн хандивыг хэлнэ гэж энгийнээр тодорхойлж болно. Өөрөөр хэлбэл, хандивыг зарцуулах эрхгүй, зөвхөн хандиваас бий болгосон ашгийг л олны тусын төлөө зарцуулна. Энэ нь төрийн бус байгууллагын тодорхой үйл ажиллагаа, эрдэм шинжилгээний судалгаа, сургалтын тэтгэлэг, эмчилгээний зардал, ой үрслүүлэх гэх мэт тодорхой үйл ажиллагаа байдаг. Хандив ихэвчлэн мөнгөн хөрөнгө байдаг бөгөөд түүнийг өсгөх ёстой, ингэхдээ орон сууцны ипотека, зам барилга, мега төсөл гэх мэт урт хугацаанд баталгаатай, эрсдэлгүй ашиг өгдөг бизнесийн хувьцааг авч ноогдол ашгаар нь арвижуулна. Цөөнгүй тохиолдолд үл хөдлөх хөрөнгө, газраар эндаумент хандив өгнө. Станфордын их сургуулийн жишээн дээр тус их сургуулийн газар нь өөрөө эндаумент бөгөөд тэр газарт зөвхөн их сургууль байж, эрдэм шинжилгээ сургалтын үйл ажиллагаа явуулах ёстой юм. Тиймээс эндаументын санхүүжилт гэдэг бол хандивлагчаас өгсөн

¹⁸ Монгол Улсын Түүх: XVII-XX Зууны Эхэн, 217. Их хүрээ, Ялгуусан гэгээний хүрээ, Номун ханы хүрээ, Дайчин вангийн хүрээ, Ламын гэгээний хүрээ, Түшиэт чин вангийн хүрээ, Хутагт ламын хийд, Долоон шар загийн хийд, Говь сангийн далайн хийд гэсэн есөн хийд мөнгө гаргаж байжээ.

¹⁹ Эрдэнэбилэг нар, “Монголын сүм хийдийн түүхээс” тал.39.

хөрөнгийн ашгийг нь (“орлого”, “хүү”, “ногдол ашиг”, “түрээсийн ашиг” гэх мэт²⁰) тухайн зорилгод зарцуулах тухай асуудал юм²¹.

Сербийн хуульд эндаумент болон хөмрөг (fund) хоёрыг ялгаж зохицуулсан байх бөгөөд “энэ хуулийн зорилгын хүрээнд эндаумент гэж Үндсэн хууль, бусад хуулиар зөвшөөрөгдөн олон нийтийн болон хувийн сонирхлыг хангахын тулд үндэслэн байгуулагчаас тодорхой хөрөнгийг олгосон, гишүүнчлэлгүй хуулийн этгээдийг хэлнэ”²² гэжээ. Эндээс үзвэл эндаумент гэж хуулийн этгээдийг хэлэх бөгөөд тэр нь зорилгын хувьд нийтийн болон хувийн сонирхлыг хангах, санхүүжилтийн хувьд заавал үндэслэн байгуулагчаас олгосон хөрөнгөтэй байх, гишүүнчлэлийн хувьд хувь нийлүүлэгч зэрэг ашиг хүртэх этгээдгүй байх зэрэг шаардлагыг хангах ёстой ажээ. Шадравпилжээлин хийдийг байгуулсан явдлыг энэ шаардлагатай жишээлэн үзвэл ашгийн төлөө бус, пашны үйлсийн төлөө зорилго нь “нийтийн эрх ашгийн төлөө” гэдэг шалгуурыг хангахаас гадна Дондогчоймбол зэрэг ард олноос өргөсөн таван тэмээ, зургаан адуу, найман үхэр, таван хонь, хорин ямаа нь “үндэслэн байгуулагчаас олгосон хөрөнгө” мөн бөгөөд тус хийд “гишүүнчлэлгүй” төдийгүй “хуулийн этгээд” болох нь лавтай – иймээс тус хийдийг эндаумент гэж үзэх үндэстэй байна.

Сербийн хуулиар хуулийн этгээдийг эндаумент гэдэг бол АНУ-ын хуулиар хөрөнгийг эндаумент гэдэг. АНУ-ын хуульд зааснаар эндаумент гэж “бэлэглэлийн гэрээгээр зохицуулсан, байгууллага өөрөө нөхцөл байдалд нийцүүлэн захиран зарцуулах эрхгүй хөрөнгө буюу түүний хэсгийг хэлнэ”²³ хэмээн заажээ. Өөрөөр хэлбэл эндаумент гэж хөрөнгийг хэлэх бөгөөд түүнийг эзэмшигч нь өөрөө захиран зарцуулах эрхгүй, энэ тухай заавал бэлэглэлийн гэрээгээр зохицуулсан байх ёстой ажээ. Энэ хуулийг мөнөөх жишээн дээр хэрэглэвэл Дондогчоймбол нарын хандивын эрх зүйн байдлыг судлах хэрэгтэй болно: хийд энэ таван малаа бүгдийг шууд захиран зарцуулж болох эсэхийг ямар нэг журмаар зохицуулаагүй учир эндаументэд тооцогдохооргүй байна. Гэвч 1930-1932 онд лам нар нутгийн ардуудын хамт хийдээ орхиж урагш нүүх хүртэл малын тоо үржих хэрээр хөмрөг нь арвидаж байсныг үзвэл зарж, худалдаж үрдэггүй, харин өсгөдөг байсан гэхээр байна. Тиймээс малыг “жаст өргөсөн” бол ганц удаагийн хурлыг даахаар биш харин төлөөр өсгөн арвижуулж, жил бүр даахаар өгдөг, харин “хуралд өргөсөн” бол ганц удаагийн хандив болгон өгдөг байжээ гэж ялган үзэж болохоор, гэхдээ энэ бичмэл гэрээгээр биш заншлаар зохицуулагдаж байсан биз. Ийнхүү Дашчоймбол нар нэгд, малыг хуралд биш, жаст өргөсөн, хоёрт, жаст өргөнө гэдэг нь малыг үрж заралгүй, төлөөр арвижуулах ёстой гэдэг зохицуулалтыг заншлын хэм хэмжээгээр тодорхойлж байсан гэвэл Шадравпилжээлин хийдэд өргөсөн Дашчоймбол нарын өргөл эндаумент мөн байна.

²⁰Uniform Prudent Management of Institutional Funds Act (UMIFA) https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?lawCode=PROB&division=9.&title=&part=7.&chapter=&article=

²¹ UMIFA, URL.

²² “Serbian Law on Endowments and Foundations,” International Center for Not for Profit Law, accessed September 19, 2024, https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Serbia_endow.pdf.

²³ UMIFA, URL.

Эндаумент заавал бүхэл бүтэн байгууллагад байх албагүй, тухайн байгууллагын бүтэц, үйл ажиллагааны тодорхой хэсэгт зориулсан байж болно. АНУ-ын хуулиар зөвхөн хөрөнгийг эндаумент гэж заасан, тиймээс жишээ нь бүх их сургуулийн дийлэнх судалгаа, сургалтын хөтөлбөр эндаументтай байдаг онцлогтой. Харвардын их сургуулийн салбар бүрийн санхүүжилтийн бүтэц, түүнд эзлэх эндаументыг үзвэл Харвардын харьяа Ахисан төвшний Радклифф хүрээлэн (Harvard Radcliff Institute) 83% нь эндаументаас, хамгийн бага нь Нийтийн эрүүл мэндийн салбар 20% нь бүрдэж байна.²⁴ Висконсины Байгалийн нөөцийн сангийн Висконы байгаль хамгаалах эндаумент нь нийт 124 эндаумент хөмрөгтэй (fund) ажээ.²⁵ Монголын сүм хийд томрох тусам шинэ дацан, хурал нээж, тэдгээр нь яг ийм байдлаар тус тусдаа жастай байсныг Гандандашчойлин гэх ганц хийд дотроо Түнгийн жас, Галсан Маналын жас, Хойд жас зэргийг тус тусынх нь зорилгоор байгуулж байсан жишээнээс өмнө нь үзсэн билээ.

Сан арвижуулах зорилгоор эдийн засгийн болон арилжааны (commercial) үйл ажиллагаа эрхлэх боломжийг иргэний нийгэм хөгжсөн ихэнх улсад хуулиар олгодог, гэхдээ энэ тохиолдолд ямар орлогоос татвар хэрхэн авах вэ гэдэг гол асуудал болдог.²⁶ Тиймээс ямар бизнес эрхлэх ёстой вэ гэдгийг тухайлан заадаггүй, аль ч салбарт ажиллаж болохоор ажээ. Өрнөд дэх иргэний нийгмийн байгууллага биржийн арилжаанд орох буюу урт хугацаанд ашгаа найдвартай өгөх төслүүдэд хөрөнгө оруулдаг. Монголын сүм, хийд ч мөн жасынхаа хөрөнгөөр бизнесийн үйл ажиллагаа явуулж, үл хөдлөх хөрөнгө, жин тээврээс ашиг олж, сан арвижуулдаг байсныг өмнө дурдсан. “Жасууд мөнгө хүүлэх аргаар ашиг орлого олох тусам үйл ажиллагаа нь улам нарийсан өргөжин тэлж байв.”²⁷ Зарим хийд цаасан мөнгө гаргасан гэж тэмдэглэгдсэн нь²⁸ үнэхээр мөнгө байсан эсэх нь туйлын эргэлзээтэй, харин жасын хөрөнгөөр баталгаажсан өрийн бичиг маягийн үнэт цаас байсан байж магадгүй юм: учир нь мөнгө цутгах, цаасан мөнгө гаргах эрх зөвхөн Манжийн хаанд л байв. Сүм хийд татвар төлдөггүй байсан боловч жасын бизнес татвар төлдөг байсан эсэхийг, мөн түнштэйгээ ногдол ашиг хуваарилдаг байсан эсэхийг жасын дансыг судлан үзэж болох авч Монгол Улсад 1930-аад онд болсон их хядлага, Хятадад 1960-аад онд болсон Соёлын хувьсгалаар бараг бүх сүм хийдийг устгах үеэр мөн архив, данс бүртгэл нь устсан байж магадгүй юм. Устгалаас үлдсэн баримт золоор олдож хожмын судлаачид энэ талаар бүрэн төсөөлөлтэй болох сайн цаг ирэх биз.

Монголын түүх, иргэний нийгэм, барууны тэжээвэр

Ардчиллын гуравдах давлагааны түрлэг (wave) өнөөдөр татлага дээрээ ирж, олон орон ардчиллаас ухарч, чанар нь муудаж байна. Үүнийг дагаад иргэний нийгмийг хянах гэсэн оролдлого ардчилсан улсуудад ч гарч, ингэхдээ нэг талаас “гадаадын агент” хэмээн

²⁴ “Harvard’s Endowment,” *Financial Administration*, n.d., <https://finance.harvard.edu/endowment>

²⁵ “List of Current Endowment Funds - Natural Resources Foundation of Wisconsin,” *Natural Resources Foundation of Wisconsin*, May 20, 2024, <https://www.wisconservation.org/how-to-give/current-endowment-funds-list/>

²⁶ “Economic Activities of Not-For-Profit Organizations,” *International Center for Not-For-Profit Law*, accessed September 19, 2024, https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Transnational_Europe_Regional_-_Economic_Activities_of_Not-for-Profit_Organizations.pdf, p. 16.

²⁷ Монгол Улсын Түүх: XVII-XX Зууны Эхэн, 216.

²⁸ Мөн тэнд, 217.

зарлах замаар шууд хязгаарлах, нөгөө талаас санхүүжилтийг нь боомилох замаар аажим хатаах аргыг түгээмэл хэрэглэдэг. Улс төрийн зарим явцуу бүлэглэлийн дотор ч иргэний нийгмийг үндэсний аюулгүй байдалд заналхийлж байна гэж үзэх хандлага илэрнэ. Иргэний нийгмийнхэн бол “барууны тэжээврүүд” гэж үздэг иргэний нийгмийнхэн ч бий болов. Ийм үзэгдэл гадаад, дотоод хоёр шалтгаантай байна.

Өөрийнхийгөө хүнийгсгэсэн өрөөсгөл түүх: хуушуур, бууз, цуйван, бас иргэний нийгэм

“Монголчууд бол нүүдэлчин малчид: тэднийг төвдүүд мунхруулж, хятадууд мөлжиж, харин оросууд аварсан” гэдэг хүүрнэл түүхийг 1950 оноос БНМАУ-ын албан ёсны үзэл суртал болгож, түүхийн анхны гурван ботийг хэвлэн гаргасан. Малчны тухай энэ түүх хөдөөгийн малчин ардад их таалагдсан боловч маш өрөөсгөл: Грек, Ром, Перс, Энэтхэг, Төвөд, Хятадын соёлтой сүлэлдсэн манай аугаа соёл иргэншлийн олон давхарга бүрэлдэхүүнийг хусаж арилгаад зөвхөн нүүдэлчин ахуйг нь л үлдээснээрээ хэт ядууруулсан юм.

Соёлын наад захын асуултад өнөөгийн өрөөсгөл түүх хариулж чаддаггүй, амьдралын наад захын монгол соёлыг “гадаадынх”, “хүнийх” болгодог. Жишээлбэл, монголчууд яаж хуушуур, бууз, банш, цуйван хийж иддэг байсныг тайлбарлаж чаддаггүй, улмаар хоолны энэ соёлоо шууд “Хятадынх” болгож хүнийгсгэдэг. Гэтэл сүм хийдийг төвд нь байгуулж, тойроод хятад худалдааны лангуу, зах, дэлгүүр, пүүс ажиллаж, жин тээх замаар гурил, будаа, тамхи, даавуу тогтмол нийлүүлдэг байнгын сүлжээ бүхий “хүрээ” хэмээх суурьшмал амьдралын хэлбэр наад зах нь 200-300 жилийн өмнө бүрэлдэж эхэлсэн.²⁹ Үүний түүхэн суурин дээр өнөөгийн сумын төвүүд үүссэн бөгөөд өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржаагаа дагаж нүүдэг малчдад соёлын болон эдийн хангалт хийсэн хэвээрээ, малчид гурил будаагаар тасалдалгүй, хуушуур, буузаа хийж идсээр л байна.

Өдөр тутмын хоолны соёлоо хүртэл “Хятадынх” гэж хүнийгсгэдэг өнөөгийн түүхэнд сүм хийд нь улсынхаа төсвөөс хэрхэн ангид оршиж ирснийг сонирхдог ч үгүй. Сүм хийдийг байгуулж байсан тохиолдлуудыг харвал нутгийн хотол санаачлан, харин түүнийг нь хошуу засгаас дэмжсэн тохиолдол цөөн бус. Зөвхөн анх байгуулахын тухайд ч бус хөгжүүлж, хийд болгон өргөжүүлэхийн тухайд ч нутгийн хотлын санаачилга шийдвэрлэх үүрэгтэй байх бөгөөд архитектур урлагийн гоц сайхан бүтээлийг нутаг болгонд сүндэрүүлсэн байжээ. Гэтэл тэдгээрийг сүйтгэснээс хойш зуу гаруй жилийн дараа өнөөгийн сумын төвийнхөн улсын төсөв горьдсон, идэвхгүй, улаан булангийнхаа хагархай цонхыг шиллэх санаачилгагүй, сумынхаа хөгжлийг нутагтаа суугаа ард иргэдээс нь дэмжиж, хөрөнгө хандивласан тохиолдол маш цөөхөн, бэлэн тэжээлгэж сурсан энэ занг нь хараад “community гэдэг бол гадаадын үзэгдэл”, “нүүдэлчдэд байгаагүй”, “шинэ харь зүйл” гэж ярьж бичдэг болжээ. Ийм түүхийн улбаан дээр

²⁹ Сүм хийдийг тойрсон хүрээг хот суурины эхлэл байсан гэдгийг манай хүүрнэл түүх дурамжхан хүлээн зөвшөөрч дурдах төдий орхидог. Монгол Улсын Түүх: XVII-XX Зууны Эхэн, тал.218.

иргэний нийгэм харийн үзэгдэл болж харагдах нь аргагүй билээ. Энэ бол өөрийг нь мартуулсан түүхийн өрөөсгөл хүүрнэлийн (narrative) эмгэнэл юм.

Өрнөдийн түүх ч евроцентрист хандлагаасаа салж чадалгүй саяхныг хүрсэн бөгөөд иргэний нийгэм бол аж үйлдвэрийн хувьсгалын үр дүнд бий болсон, дундад зуунд христосын шашны хатуу номлолоос шинжлэх ухаан, боловсролын үр нөлөөнд мухар сүсгээс салсны үр дүн, капитализмын үзэгдэл мөн гэж одоо ч зарим нь үздэг.³⁰ Үүний зэрэгцээ иргэний нийгмийн үр хөврөл өрнө дахинд ч, дорно дахинд ч шашны тогтолцооноос гарсан гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх явдал сүүлийн үед ажиглагдах болов. Христосын сүм хийдийн хөрөнгөд европын хаад, ноёд халдаж чаддаггүй байсан нь уламжлагдаж, тэдгээр хийдийг түшиглэсэн их сургууль, клубийг ч хөндөж чадаагүй нь соён гэгээрлийн эринийг тэнд авчирчээ.³¹ Шарын шашны хийдийн санхүүжилт, сан арвижуулалт ч нутгийн олон, өглөгийн эздийн хандивыг арвижуулж, амин зуулгаа залгах энгийн шаардлага дээр үндэслэсэн нь эргэж харахад өнөөгийн амьдралд ч ойрхон, одоогийн бэрхшээлийг шийдэхэд ч дөхөм ажээ.

Айдас: Терроризмтой тэмцэх, өнгөт хувьсгалаас сэргийлэх

Өнөө цагийн иргэний нийгмийн гүйцэтгэх үүрэг, оролцох салбар эрт үеийн сүм хийдийнхээс зүйрлэшгүй өргөн. Төрийн бус олон улсын байгууллага, тухайлан “Оксфам, Хүний эрхийг ажигч (Human Rights Watch), Эмнести Интернэшнл, Грийнпийс, Дэлхийн зөн болон Хил хязгааргүй эмч нар зэрэг байгууллагын нөөц чадавх их. Тэд төрийн болон олон улсын байгууллага, тухайлан НҮБ, Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага, Олон улсын эрүүгийн шүүхийн бодлогод нөлөөлөх гэж шууд, ил тод зүтгэдэг” гэж Штайнбэрг, Вэртман нар тэмдэглээд XX зууны сүүл үед төрийн бус олон улсын байгууллагуудын үүрэг оролцоо ихэд нэмэгдсэнийг онцолжээ.³² Үүний улмаас улс орны дотоодод ч иргэний нийгмийн байгууллагууд төрийн бодлогод нөлөөлөх гэж оролдох болсон, үүний үр дүнд тэдгээр нь дотроо тинк-танк буюу бодлого боловсруулахад дэмжлэг үзүүлдэг, хоточ ноход (watch dog) буюу иргэний хяналт тавьдаг, шүүмжилдэг гэх мэт олон чухал үүргийг гүйцэтгэдэг болж, нутгийн хотол, шашны байгууллагын хүрээнээс нэгэнт хальжээ.

Аливаа зүйл эсрэг хүчээ дууддаг жамтай, иргэний нийгмийн байгууллагын идэвхтэй оролцоо, хяналт нь төрийн эрхийг шамшигдуулах гэсэн улстөрчдийн явцуу зорилготой харшиж, тийм улстөрчид иргэний нийгмийн байгууллагыг хязгаарлах гэсэн оролдох нь дэлхий даяар ажиглагдах болов. Терроризмтой тэмцэх, өнгөт хувьсгалаас

³⁰ Van Dijck, M. F., De Munck, B., & Terpstra, N. (2017). *Relocating Civil Society: Theories and Practices of Civil Society between Late Medieval and Modern Society. Social Science History, 41(1), 1–17.* <https://www.jstor.org/stable/90017894> Энэ судалгаанд иргэний нийгэм хэрхэн үүссэн тухай онолын тайлбарыг судлагдсан байдлыг тодорхойлох хэсэгтэй маш нарийн авч үзжээ. Түүнчлэн энэ нэр томъёо, агуулгын хөгжлийн талаар дараагийнхаа бүлэгт авч үзсэн байдаг нь анхаарал татна.

³¹ Францын хувьсгалын үед яacobинчууд болон жирондистууд эзэн хааныг цаазлах уу, үгүй юү гэдэг дээр эсрэг саналтай байсан нь өнөөгийн улс төрийн үзэл суртлыг барууны болон зүүний гэх болсон үндсийг тавьсан, тэднийг харин байнга цуглаж ярилцдаг байсан сүмийнх нь нэрээр тийн дууддаг байсан.

³² Steinberg, Gerald, and Becca Wertman. “Value Clash: Civil Society, Foreign Funding, and National Sovereignty.” *Global Governance 24, no. 1 (2018): 1–10.* <http://www.jstor.org/stable/44861166>. p.2.

сэргийлэх хоёр шаардлагыг иргэний нийгмийг боомилох шалтаг болон хувиргаж байгаа нь тухайлан пост-зөвлөлтийн орнуудад нийтлэг ажиглагдана.³³ “1993-2012 оны хооронд 45 улс, дэлхийн нийт улсын бараг дөрөвний нэг хувь нь дотооддоо ажиллаж байгаа өөрийн ТББ болон төрийн бус олон улсын байгууллага руу урсаж байгаа гадаадын хөрөнгийг хязгаарласан хууль баталсан”³⁴ байсан бол Эмнести Интернэшллийн судалгаагаар 2019 он гэхэд 50 улс тийм хууль баталсан байна.³⁵ АНУ, Өрнөдийн орнууд ч мөн л энэ чиглэл рүү хазайж, хязгаарлалт тогтоосон хууль ихээр батлах болов.³⁶ Үндсэрхэг үзэл, үндэсний өвөрмөцлөгийг (identity, өвөрмөц+онцлог) хадгалах нэрийдлээр Энэтхэг, Унгар, Чех, Израил зэрэг олон оронд гадаадын санхүүжилттэй төрийн бус байгууллагыг тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдалд нь халтай гэж үзэх болов.³⁷ Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, терроризмтой тэмцэх нь зайлшгүй боловч үүний төлөө ардчиллыг устгаж, үндсэн хуулиа хөсөрдүүлж “сууж байгаа мөчрөө өөрөө тайрсан тэнэгийн үлгэр” болсон тохиолдол гадаад орнуудад цөөнгүй ажиглагдана.

Ардчилсан улсад асуудлыг ая зүйгээр шийдэх гэсэн нааштай оролдлого бас ажиглагдана. Израилын парламентын гишүүд Европын төлөөлөгчидтэй уулзаж ТББ-ын санхүүжилтийн тухайд зөвшилцөн тодорхой зарчмууд батлахыг оролдож байна.³⁸ Хөгжил бол аяндаа цэгцрэх хөдөлгөөн гэдэг, хөндлөнгөөс хашиж боомилохгүй бол үндэсний аюулгүй байдалд тулгамдсан сорилтыг шийдвэрлэхэд хүчтэй хөгжсөн иргэний нийгэм ч өөрийнхөө тусыг нэмэрлэх нь лавтай.

4. Дүгнэлт

Төрийн бус байгууллагын үндсийг барууных гэж хажиглахаа зогсоох хэрэгтэй, суурь нь манай шашны түүхэнд бэлэн бий.

1. “Айлаас эрэхээр авдраа уудал” гэгчээр төрийн бус байгууллагын санхүүжилтийн үндсийг төрөөс шийддэггүй байсан тод жишээ Монголын түүхэнд байгааг сүм хийдийн санхүүжилтийн жишээн дээр үзлээ. Шийдэж байсан арга хэлбэр нь орчин цагийн өрнөдийн орнуудын загвартай их төстэй байгааг анзаарахгүй байхын аргагүй. Байгаагаа

³³ Carothers, T., & Brechenmacher, S. (2014). *Closing space: Democracy and human rights support under fire*. In *Carnegie Endowment for International Peace*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2014/02/closing-space-democracy-and-human-rights-support-under-fire?lang=en> (15.12.2015). pp. 1-2.

Wolff, J., & Poppe, A. E. (2015). *From Closing Space to Contested Spaces: Re-assessing Current Conflicts Over International Civil Society Support*. In *JSTOR*. Peace Research Institute Frankfurt. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep14468.1> p. 6.

³⁴ Dupuy, Kendra and Ron, James and Prakash, Aseem, *Stop Meddling in My Country! Governments' Restrictions on Foreign Aid to Non-Governmental Organizations* (November 23, 2014). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2529620> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2529620> p.4.

³⁵ Amnesty International. (2019). *Laws Designed to Silence: The global crackdown on civil society organizations*. Amnesty International Ltd. p. 2.

³⁶ Howell, J., & Lind, J. (2009). *Counter-Terrorism, Aid and Civil Society: Before and After War on Terror*. Palgrave Macmillan London.

³⁷ Steinberg and Wertman (2013), 3.

³⁸ Steinberg and Wertman (2013), 8.

бага зэрэг өнгөлж, эрх зүйн оновчтой зохицуулалтыг зөв хийвэл их аятайхан – монгол ахуйд нийцтэй хэлбэр тогтох түүхэн жишиг бидэнд байна.

2. Өрөөсгөл түүхээ шинэ нүдээр харах цаг нэгэнт болжээ. Монголчуудын соёл зөвхөн нүүдэл соёлоор хязгаарлагдахгүй - зөвхөн энэ өнцгөөр харвал мөхөж байгаа л харагдана. Гэтэл бурхны шашин, түүнээс өвлөсөн оюуны соёл бол бодитой түүх, хүрээ хийд бол бодитой байсан үзэгдэл мөн. Суурьшмал амьдралын монгол хэвшил сумын төвүүдэд байгаа нь мөн л бодитой бөгөөд энэ бол зөвхөн нэгдэлжих хөдөлгөөнөөс хойш үүссэн 60 жилийн настай уламжлал биш гэдэг нь ч үнэн. Тиймээс өнөөгийн хүүрнэл түүхийн харалган номлолоос салж, соёлын бодитой өвөө судалж, тэр өвийг бий болгосон бодитой түүхийг олж харж, монгол соёлын олон давхраа, түүхэн тодорхой сорилтыг давахын тулд өөртөө үүсгэсэн, нутагшуулсан соёл, дархлаа болон хоногшсон онцлогуудыг судлах цаг нэгэнт болжээ. Хуучны хүрээ хийдийн соёл хийгээд өнөөгийн сумын төвийн амьдралыг харьцуулбал Монгол соёлын дасан зохицох чадвар хийгээд оюуны болон архитектурынхаа өвийг нээн илрүүлэх боломж арилагүй байна.

3. Иргэний нийгэм, нутгийн хотол гэдэг харь өрнөдийн сургаал биш, харин ч манай соёлын өвийн мартагдсан, үнэндээ бол мартуулсан суурь мөн. Хүний заяамал эрх гэдэг Өрнөдийн импортлогдсон ойлголт биш, монгол ахуйд угаас байсан эд болохыг “Хүмүүн болгон бие, хэл, сэтгэл гурвын эрдэм чадлыг мандуулан гаргаж, илтгэж, өөрийн дурар, өөрийн хувийн тусыг бүтээх эрх буй тул улсын засаг захиргааны газар буюу энгийн хүмүүн хэн ч атугай ёсгүйгээр энэхүү хүмүүний эрхийг дарлан эвдэж үл болмуу”³⁹ хэмээн маш энгийнээр, уламжлалт бурхны шашны сургаалыг эшлэн тэртээ 110 жилийн өмнө тайлбарлаж байжээ. Бүр 300 гаруй жилийн өмнө нутгийн ардууд сайн дураараа хөрөнгө хоршин гаргаж нутаг орноо хөгжүүлж байсан нь төсөв горьдож царай алдсан өнөөгийн сумаас ч илүү идэвхтэй, ажил хэрэгч хотол (community) байжээ.

Эх сурвалж

- Amnesty International. (2019). *Laws Designed to Silence: The global crackdown on civil society organizations*. Amnesty International Ltd.
- Carothers, T., & Brechenmacher, S. (2014). *Closing space: Democracy and human rights support under fire*. In Carnegie Endowment for International Peace. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2014/02/closing-space-democracy-and-human-rights-support-under-fire?lang=en>
- Donadel, A. (2024, February 16). *The Top 20 University Endowments of 2023*. University Business. <https://universitybusiness.com/the-top-20-university-endowments-of-2023/>
- Dupuy, K., Ron, J., & Prakash, A. (2014, November 23). *Stop Meddling in My Country! Governments' Restrictions on Foreign Aid to Non-Governmental Organizations*. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=2529620>
- *Economic Activities of Not-For-Profit Organizations*. (n.d.). International Center for Not-For-Profit Law. Retrieved September 19, 2024, from https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Transnational_Europe_Regional_-_Economic_Activities_of_Not-for-Profit_Organizations.pdf
- F Van Dijk, M., De Munck, B., & Trepstra, N. (2017). *Relocating Civil Society: Theories and Practices of Civil Society between Late Medieval and Modern Society*. *Social Science History*, 41(1), 1–17. <https://www.jstor.org/stable/90017894> Special Issue: European Civil Society

³⁹ Жамсрангийн, Ц. (2023). *Улсын эрх. Мөнхийн үсэг.тал.37.*

- *Harvard's Endowment. (n.d.). Financial Administration. <https://finance.harvard.edu/endowment>*
- *Hashimoto, K. (2009). Mongol-un lama-yin shashin. Ubur Mongol-un Hevlel-un Horiya.*
- *Howell, J., & Lind, J. (2009). Counter-Terrorism, Aid and Civil Society: Before and After War on Terror. Palgrave Macmillan London.*
- *Latham, A. (2011). Theorizing the Crusades: Identity, Institutions, and Religious War in Medieval Latin Christendom on JSTOR. International Studies Quarterly, 55(1), 223–243. <http://www.jstor.org/stable/23019520>*
- *List of Current Endowment Funds - Natural Resources Foundation of Wisconsin. (2024, May 20). Natural Resources Foundation of Wisconsin. <https://www.wisconservation.org/how-to-give/current-endowment-funds-list/>*
- *Serbian Law on Endowments and Foundations. (n.d.). International Center for Not for Profit Law. Retrieved September 19, 2024, from https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Serbia_endow.pdf*
- *Steinberg, G., & Wertman, B. (2013). Value Clash: Civil Society, Foreign Funding, and National Sovereignty. Global Governance, 24(1), 1–10. <https://www.jstor.org/stable/44861166>*
- *Uniform Prudent Management of Institutional Funds Act (UMIFA). (n.d.). California Legislative Information. https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?lawCode=PROB&division=9.&title=&part=7.&chapter=&article=*
- *Wolff, J., & Poppe, A. E. (2015). From Closing Space to Contested Spaces: Re-assessing Current Conflicts Over International Civil Society Support. In JSTOR. Peace Research Institute Frankfurt. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep14468.1>*
- *Төрийн Бус Байгууллагын Жагсаалт. (n.d.). <https://immigration.gov.mn/mn/trijn-bus/>*
- *Цэвээн, Ж. (2014). Улсын эрх. Эрх зүйт ёс сан.*
- *ШУА, Түүхийн хүрээлэн. (2003). Монгол Улсын түүх: XVII-XX зууны эхэн.*